

GAZDASÁG & TÁRSADALOM

Journal of Economy & Society

KÜLÖNSZÁM

Világvallások a társadalomtudományok tükrében

A TARTALOMBÓL:

Gaál Botond:

A keresztyén gondolkodás mint „fölfelé nyitott” rendszer

Várszegi Asztrik:

Bencések Európában, bencések Magyarországon

Szenkovics Dezső:

Szatja és ahimszá: Gándhi gondolkodásának két központi fogalma

Entz Géza:

A keresztyén szociális korszak vége?

Balázs Judit:

Islám és a korai globalizáció: a modern pénzrendszer előfutára

Tonk Márton:

Filozófia és teológia a kolozsvári iskola gondolkodóinál:

Vallás, filozófia, totalitás Tavaszy Sándor világnézetében

2012

SZÉCHENYI TERV

Gazdaság & Társadalom

Journal of Economy & Society

Megjelenik évente négy alkalommal
A kiadvány a TÁMOP - 4.2.2. B - 10/1 - 2010 - 0018. számú projekt keretében valósult meg
A folyóirat kiadását a Soproni Tudós Társaság támogatta

Főszerkesztő / Editor: Dr. Székely Csaba DSc

Főszerkesztő helyettes / Deputy Editor: Dr. Kulcsár László CSc

Szerkesztőbizottság / Associate Editors: Dr. Andrassy Adél CSc, Dr. Fábian Attila PhD, Dr. Joób Márk PhD, Dr. Kulcsár László CSc, Dr. Székely Csaba DSc

Szerkesztőségi munkatárs / Assistant: Szikra Andrea

Nemzetközi tanácsadó testület / International Advisory Board:

Prof. David L. Brown PhD (Cornell University, USA), Dr. Csaba László DSc (Közép Európai Egyetem, Budapest), Dr. Rechnitzer János DSc (Széchenyi István Egyetem, Győr), Dr. Nigel Swain PhD (School of History, University of Liverpool, UK), Dr. Caleb Southworth PhD (Department of Sociology University of Oregon, USA), Dr. Franz Schausberger PhD (Universität Salzburg, Österreich), Dr. Szirmai Viktória DSc (MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest), Dr. Bóhm Antal DSc (MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest), Dr. Ingrid Schwab-Matkovits PhD (Fachhochschulstudiengänge Burgenland, Eisenstadt, Österreich), Dr. Bozidar Lekovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia), Dr. Djerdji Petkovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia).

Közlésre szánt kéziratok / Manuscripts:

Kéziratokat kizárólag e-mailen fogadunk, nem őrünk meg, s nem küldünk vissza! A kéziratok formai és szerkezeti követelményeit illetően lásd a folyóirat hátsó belső borítóját. / *We accept APA (Harvard) style only.*

A kéziratokat és a közléssel kapcsolatos kérdéseket a következő e-mail címre várjuk: / *Send manuscripts and letters by e-mail only to:* kulcsar.laszlo@bpk.nyme.hu

A közlésre elfogadott kéziratok összes szerzői és egyéb joga a kiadóra száll. / *Acceptance of material for publication presumes transfer of all copyrights to the Publisher.*

A kéziratokat két független anonim bíráló értékeli. / *Articles are refereed by anonymous reviewers before publication.*

Ismertetésre szánt könyveket az alábbi címre várjuk / Send books for review to:

Dr. Kulcsár László egyetemi tanár

Nyugat Magyarországi Egyetem Sopron Ferenczy J. u. 5. 9400 Hungary

Előfizetés: Intézményeknek: 2800 Ft./év; Egyéni előfizetés: 1700 Ft./év;
Példányonkénti ár: 700 Ft./dupla szám: 1400 Ft.

Nyomdai munkálatok / Printing: Scarbantia Nyomda - Palatia Kft.

H-9400 Sopron, Bem u. 3. | Tel.: 99/323-780 | E-mail: nyomda@scarbantia.hu

ISSN 0865 7823

Gazdaság & Társadalom

4. ÉVFOLYAM

2012.

KÜLÖNSZÁM

TARTALOM

Világvallások a társadalomtudományok tükrében

Tudományos Konferencia

Sopronbámfalvi Pálos-Karmelita Kolostor

2011. október 23.

TANULMÁNYOK

Köszöntés és méltatás

Karsai Gábor 3

A keresztyén gondolkodás mint „fölfelé nyitott” rendszer

Gaál Botond 5

Bencések Európában, bencések Magyarországon

Várszegi Asztrik 16

A keresztény szociális korszak vége?

Entz Géza 26

Szatja és ahimszá: Gándhi gondolkodásának két központi fogalma

Szenkovics Dezső 39

Iszlám és a korai globalizáció: a modern pénzrendszer előfutára

Balázs Judit 73

Filozófia és teológia a kolozsvári iskola gondolkodóinál:

Vallás, filozófia, totalitás Tavaszgy Sándor világnézetében

Tonk Márton 88

A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt

Tóth Norbert 102

A „csángó” migráció kezdetei

Varga Norbert 119

A keresztény szociális korszak vége?

Entz Géza Antal
művészettörténész

Bevezetés

Az itt következő dolgozat inkább esszé, azaz kísérlet, mint szaktudományos okfejtés, tárgya pedig, amire a kissé provokatív cím utal, a keresztény gondolkodás és értékrend jelenléte, illetve esélyei a közügyek intézése, mindenekelőtt a politika területén. Tágabb értelemben erkölcs és politika kérdéséről beszélünk, arról, hogy a két kategória hogyan kapcsolódhat össze, igaz ritkán, a történelmi valóságban. A második világháború utáni Nyugat-Európáról lesz szó, amelynek egy különleges világtörténelmi konstellációban alkalma nyílt arra, hogy erkölcsi elvekre alapozzon, tehát hosszú távú stratégiával békét és jólétet teremtsen saját maga számára. Ezt a kivételes alkalmat – közismerten – a nagymértékben XIII. Leó pápa 1891-ben kibocsátott *Rerum novarum* kezdetű enciklikája által ösztönzött keresztény szocialista szellemi és politikai törekvések fél évszázados tanulságaira építő német, francia és olasz kereszténydemokrácia még ma is érzékelhető eredményességgel meg tudta ragadni.

Az esszé szubjektív műfaj, így aztán írója arról is nyilatkozhat, hogy miért is foglalkoztatja éppen a választott téma. 1990-1994-ig államtitkárként részt vettem a rendszerváltozás első kormányának munkájában. Odavezető utamban az a prágai tavasz eseményei kapcsán megerősödött politikai érdeklődésem játszott döntő szerepet, amelynek homlokterében mindegyre a negyven éves koromig fennálló bipoláris világrendszer meghaladásának, értelemszerűen a minden baj forrásaként megélt és feltételezett szovjet világrendszer összeomlása lehetőségének fürkészése állott. Miután ez kétségtelenül bekövetkezett, hamarosan gyökeresen új kérdések merültek fel, amelyek – Bibótól ihletődve – *a rendszerváltozás értelme* keresésében összegeezhetők. A kezdeti remények ugyanis, amint azt mindannyian jól tudjuk, rövid idő alatt nagyrészt merő illúzióknak bizonyultak, és ez a dolgok megértésére vágyó emberben magától értetődően nehezen megválaszolható kérdések sokaságát veti fel.

A magyar rendszerváltoztatás első miniszterelnöke kormányprogramként egy olyan programot terjesztett az 1945-47 óta első szabadon választott országgyűlés elé, amelynek központi címzettje az ember volt, a maga rendkívül összetett és a mindenkori kormány által szabályozással, ellenőrzéssel és támogatással kíségetendő, azaz Arisztotelészig és Aquinói Szent Tamásig visszavezethető, de protestáns gondolkodóknál is megjelenő és persze biblikusán megalapozott latin

kifejezéssel: szubszidiálandó viszonyaival.²⁹ Az emberről itt, nem általában, hanem konkrét jogokkal és kötelességekkel rendelkező személyről van szó. Ezen személyek összessége a választási rendszeren keresztül – legalábbis elvben – legitim módon delegálja a közhatalom szereplőire az ő szintjükön el nem végezhető közjót szolgáló feladatokat.

Mindez, és az ebből következő viszonyok megvalósulása az eltelt két évtized „magasáról” sokak számára utópisztikusnak tűnhet, olyannak, ami legfeljebb valamilyen elvont gondolati rendszerben bírhat egzisztenciával, a valóságban aligha létezhet. Ez a vélekedés olyan keserű tapasztalatokon alapul, amelyekből adódó lefegyverző következtetések egyre több embert kísértenek, és amelyek társadalom-földrajzi dinamikája akár kontinentális méretű térképre is vetíthető lenne. A kontinentális dimenzió említésével arra kívánok utalni, hogy az egykor kettészakított világ, az egyszerűség kedvéért mondjuk úgy, keleti és nyugati része, kezd sok mindenben egyre jobban hasonlítani egymáshoz, és egyre inkább szembesülnek, most már együttesen, az eddig ismert módszerekkel megoldhatatlan rendkívüli dimenziójú globális kihívásokkal.

Más szavakkal, miközben mi, az egykori vasfüggönytől keletre szinte egy csapásra visszanyertük szabadságunk külső feltételeit, és az addig mintaadónak tekintett nyugati modell hasznosításával reméltük felépíteni a szabadság belső struktúráit, azt kellett felismernünk, hogy az immár egységes keretek közé jutott és ezáltal kiterjedt világunkban egyre kevesebb követhető mintát találunk, mert a használható szellemi keretek időközben a nyugati világban is darabjaira törtek. Pedig ilyenek voltak és működtek, és ma is vannak, és még működhetnek. Tanulmányomban erre a kérdéskörre szeretném irányítani a figyelmet.

A válságról

1989-90-ben, a nagy fordulat idején, talán még nem lehetett látni, legfeljebb sejteni, hogy a nyugati világ addigi működési rendje rövid időn belül súlyos értékválságba kerül, és így az a világ, ahova addig törekedtünk, a jól definiálható ellenség hirtelen eltűnésével kialakuló új globális rendszer kihívásaira nem lesz képes távlatos válaszokat adni. Másfél évtizeddel később ez már olyan evidencia, amelyre az élet szinte bármely területén találhatunk bizonyító erejű példákat. Erre

29 A szubszidiaritás elvéről l. Subsidiarität <http://de.wikipedia.org/wiki/Subsidiarit%C3%A4t>. A fogalom protestáns előzményéhez l. Johannes Althusius. http://en.wikipedia.org/wiki/Johannes_Althusius. Antall kormányprogramjának vonatkozó megfogalmazása: „Kormányunk programjának középpontjába az embert állítottuk. (...) A kormány úgy gondolja, hogy nemzeti megújulás záloga a törvények előtt szabad, de belsőleg is megújult, felszabadult, alkotó ember. A megújuló Magyarország ilyen emberek közössége legyen! (...) Az ember csak teljes testi, lelki és szociális jólét állapotában tudja képességeit kibontakoztatni...” Antall József (1994: 18. o.)

most a kulturális örökséggel foglalkozó kormányzati szakterületről idézek egy, a szóban forgó jelenséget önmagán túlmutató érvénnyel leíró, több mint hat évvel ezelőtti pregnáns helyzetértékelést. A német művészettörténészek egyesülete 2005-ben, Bonnban tartott szövetségi szintű konferenciájának előkészítő anyagaként közzétett „A kultúrpolitikai helyzetről” c. állásfoglalásról van szó, amely egyebek közt a következőket mondja:

„A polgári társadalom azon vívmányaira, amelyek a polgári nemzetállamok építményéhez oly nélkülözhetetlenek bizonyultak – ilyen például a múlt kulturális produktumainak kreatív birtokba vétele a múzeumokban és gyűjteményekben, valamint a művészet támogatása és az építészeti műemlékek védelme –, a politikai osztály ez idő szerint nem tart igényt. A hatalom legitimációja a kultúra és a művészet támogatásával – elavult modell. A mai politikusok nem tartanak igényt legitimációra – választják őket. És az általános pénzügyi szorultságban végül minden kulturális és művészeti intézményt minden gyakorlati ésszel dacolva üzemgazdasági szempontok szerint szabnak át. Olybá tűnik, mintha a politikai adminisztrációk rövid úton vissza akarnák vonni a kultúra és a művészeti javak megőrzésére kapott társadalmi megbízatásukat. Erre nincsenek feljogosítva! Semmiféle politikai mandátum nem hatalmazza fel őket erre; rövidlátó módon és nemzetgazdasági szempontból nézve gazdaságtalanul cselekednek, mert kulturális és emberi forrásokat tékoznak el.”³⁰ Az említettek minden részletben Magyarországról is szólhatnak, mint ahogy az egyik vezető német művészettörténész, Willibald Sauerländer a müncheni Zentralinstitut für Kunstgeschichte nyugalmazott igazgatója ugyanakkor megfogalmazott aggodalmi is rokoníthatók az itteni problémákkal: „... a művészettörténet csak tükre a társadalom általános állapotának, amelyben nyitott kérdés, hogy mennyi kritikai potenciál, mennyi reflexív civilség éli majd túl a gazdaság teljhatalmát.”³¹

Ez és a mögöttes problémakör valóban nagy és nyitott kérdés, amit mindenkinek, aki hajlandó a kisebb vagy nagyobb közösség ügyeiről gondolkodni, netán még felelősséget is vállal ebben, fel kell tenni és a kiutakat keresve a gyakorlatban is meg kell válaszolni.

A válaszok megtalálása persze nehéz, és nem egyszerűen azért, mert igen összetett maga a kihívás is, mert nincsenek még szilárd fogalmaink a túlságosan gyors egymásutánban megjelenő újabb és újabb jelenségek, jelenség-együttesek megnevezésére, hanem azért is, mert éppen az ide vezető úton nagyrészt elveszett a nyugati kultúra integratív ereje és potenciálja is. Helyébe a messze ágazó gyökérzetű, a modernizmus kritikáit magába olvasztó, de nagyjából az 1970-es évek elejétől életérzés, életstílus és *világnézet* rangjára emelkedett posztmodern jelenség-együttes lépett. (Nálunk, talán a Kádár kor abszurditására való

30 A művészettörténet professzionális kérdései. *Ars Hungarica* 2005/1. 47. o.

31 Willibald Sauerländer (2005: 9. o.)

sajátosan korszerű reflexióként ezzel szinte egyidejűleg jelent meg a szellemi élet bizonyos tudományos és irodalmi szegmenseiben.) A posztmodern egyik fontos aspektusában Lyotard meghatározása szerint a nagy világmagyarázó, egyetemes intézményfenntartó/(igazoló) narratívák elvesztését jelenti, és ebbe sorolja, nemcsak ő, hanem könnyed mozdulattal igen gyakran a közvélekedés is, magát a kereszténységet. A posztmodern kultúra és nyelvezete problémamegoldástól eltávolító, lefegyverző vonásainak jellemzésére Kodolányi Gyula érzékletes tömörséggel megfogalmazott néhány mondatát idézem. A posztmodern tehát: „... lebegés, kulisszák, flitteres csillogó felületek, epizodikusság, véletlen, futó kapcsolódások felelősség és lojalitás nélkül, könnyű utazás, retro, idézetek, parafrázisok, paródiák. Irónia. Önirónia. A kaleidoszkóp folytonos változása, nyomok, lenyomatok nélkül. Tradíciók keresése a New Age szellemében – vagyis elkötelezettség nélkül. Eklektika. Szállóigéje: Mindent Lehet.”³²

A keresztény szociális – kereszténydemokrata politika kora

Eddigi okfejtésünk egy korszak végének jelenségkörére utal. Egy olyan korszak végéről beszélünk, amelyben egykor, a kezdetekkor, a közpolitikát illetően többek közt a jog uralma és az ezen alapuló intézményrendszer volt a meghatározó, de amelyben konstitutív szerepet játszott az erkölcs is, mégpedig az Európát humanizáló kétezereves keresztény erkölcs és gondolkodásmód. E megközelítés kezdetei a 19. századba nyúlnak vissza, de az államok egy meghatározó körének intézményi struktúráját és Nyugat-Európa nemzetek feletti intézményrendszerét átfogóan alakító módon ez a második világháború utáni korszak kivételes történelmi terméke.

A történet fő vonalai a politika iránt mélyebben érdeklődők körében ma már közismertek. A második világháború megsemmisített egy totális diktatúrát és ugyanezzel a világtörténelmi gesztussal soha nem látott pozícióba emelt egy teljesen más gyökerű, barbár világhatalmat. A következő csaknem fél évszázad történetét ez a feszültség alakította, mindenekelőtt persze az így keletkezett globális törésvonalon megosztott Európában. Kezdetben a dráma főszereplői Nyugat-Európában a gyökeresen új helyzetbe került egykori tengelyhatalmi szövetségesek, illetve szemben álló felek: a szuverenitásától megfosztott, megszállt Németország nagyobbik, nyugati fele, a győztesek által kezdetben nem sokra becsült, de elfogadott Olaszország, a másik térfélről a sajátos körülmények következtében a győztes oldalon kikerült Franciaország, valamint a három szövetséges megszálló hatalom: az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és köztük ismét csak Franciaország. Ezzel szemben egyre növekvő, csakhamar globális méretűre nőtt fenyegetéssel ott állt Európa szovjet megszállás alá került keleti fele, kül- és belpolitikai szabadságától

32 Kodolányi Gyula (2007: 29. o.)

három év leforgása alatt a változó megnevezésű szovjet államrendőrség és az egyes államokban magukat kommunistaként definiáló szövetségeseik által teljesen megfosztott országaival, tekintet nélkül arra, hogy mennyiben voltak a legyőzött náci Németország szövetségesei vagy áldozatai.

A továbbiakban már csak a nyugati térfélről beszélünk. Világpolitikai összefüggésben két szempontra szeretnék röviden utalni: az új Európa és a fokozatosan kiépülő bipoláris világrend kérdéskörére. Az első időszakban a győzelem logikája, valamint főleg francia részről, de az angol politikától sem idegen módon bizonyos nemzeti haszonszerzés (területi kérdések, gazdasági versenyelőnyök) volt a politika alakításának meghatározó motivációja, a távlatosabb megoldásokat illetően pedig általános tanácstalanság uralkodott. A háború utáni Európával kapcsolatos sajátos érési folyamat eredményeként kibontakozó nyugati víziót elővételezi, és jól megvilágítja Churchill egyik látnoki kijelentése 1944 májusában, amikor a Németország veresége utáni időkről szólva megállapította, hogy a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok nem valódi békét, hanem pusztán „meghosszabbított fegyverszünetet” fognak jelenteni.³³ Ugyanerről, hasonló logikával, de konkrét összefüggésekben tovább lépve, a brit vezérkar két hónappal később kelt helyzetértékelésében ez olvasható: „A két európai ország, amelyek komoly veszélyt jelenthetnek stratégiai érdekeinkre: egy újraszervezett Németország és Oroszország (...). Amennyiben Oroszország ellenségessé válna velünk szemben, Németország az egyetlen ország, amelyet földrajzi helyzete, népessége és erőforrásai képessé tesznek arra, hogy olyan segítséget bocsásson rendelkezésünkre, amely mérvadó lenne pozíciónk megtartása szempontjából.”³⁴ Helyes logika, világos beszéd, és mellékesen a hagyományos brit egyensúlypolitikai gondolkodás ezúttal másokra nézve is hasznosnak bizonyult következtetése! Ebben az erőterben került a már kivívott győzelem után, az első időkben, az európai politika középpontjába a *német kérdés*. Ennek lényege alapvetően két, sok szálon összefüggő részkérdés volt: milyen legyen Németország politikai berendezkedése és hogy hova tartozzon, a totalitárius kelethez vagy a demokratikus alapokon szervezett és újraszerveződő nyugathoz? Amikor aztán ez még a látnokok többsége számára is valószínűtlen gyorsasággal, alig pár év alatt eldőlt, a kelet-nyugati szembenállás dilemmái Nyugat-Európában immár a német kérdés kihívására adott és a *tartós európai építkezés szilárd alapjait megvető, komplex, értékalapú válaszokból* következően az *európai integráció és az atlanti szolidaritás* prizmáján keresztül vetődhetek fel.

Ezen a ponton, mutatis mutandis, szinte már a mai, posztmodern világunkban is tovább élő és még mindig felismerhető körvonalú problematikánál vagyunk. Most azonban a történelmi szálát folytatva rá kell mutatnunk, hogy miközben az alapvető stratégiai szempontok, amint az a fentebbi idézetekből is látható, a

33 Idézi Görtemaker M. (2003: 19. o.)

34 Uo.

legfőbb döntéshozók előtt meglehetősen világhírességgel jelentek meg, a gyakorlati megvalósításról eleinte csak nagyon keveseknek volt határozott elképzelése Európában vagy Amerikában. Ezek közé tartozott a háború utáni másfél évtizedben a meghatározó és egymással konvergencia szerepet betöltött francia Robert Schuman (1886-1963), az olasz Alcide de Gasperi (1881-1954) és Németországban Konrad Adenauer (1876-1967). Természetesen, még ha itt nem is részletezhetjük, ebben a sorban nem lehet említés nélkül hagyni Jean Monnet (1888–1979) szerepét és alapvető hozzájárulását sem.³⁵ Ők valamennyien hasonló eszméi alapokon már a világháború előtt egy békés és a valós közös érdekekre épülő, együttműködő Európát vizionáltak, amelynek akkor persze nem lehetett politikai realitása. Mivel a háború után Európában Németország helyzete vált döntő kérdéssé, Adenauer kulcsszereplővé lépett elő. Gondviselészerű, hogy az 1949-ben kancellári székbe emelt, a náciizmussal szemben ellenálló egykori kölni polgármesternek nemcsak kortársai horizontját messze meghaladó, részleteiben is jól megalapozott távlati víziója volt, hanem logikailag és időben is strukturáltan látta a német politika számára megoldandó és a németországi horizonton messze túlmutató konkrét feladatokat, és azokat helyesen felismert nemzetközi összefüggésekbe is biztos kézzel el tudta helyezni. Dramaturgiai szempontból nem csoda, hogy a feloldás ott jelenik meg, ahol a legnagyobb a feszültség.

Adenauer révén Németország minden idők legreménytelenebb és maga kereste mélységéből úgy tudott felemelkedni, hogy utat mutatott a kezdetben felette gyámkodó demokratikus hatalmaknak is. Olyan különleges államférfiúi teljesítményről volt szó, amelynél a kivételesen éles stratégiai látásmód, programalkotó és biztos politikai helyzetfelismerő képesség, valamint kifinomult taktikai érzék mellett elengedhetetlenül szükség volt a mindezt egységben tartó szilárd világnézeti és reflektált etikai megalapozottságra. Minthogy Németország jó kormányzás mellett az élet szinte minden területén kiemelkedő teljesítményre volt képes, mint ahogy még ma is az, és mivel kancellárja helyesen ismerte fel az idők jeleit és szinte mindig csalhatatlan politikai érzéke alapján, ha kellett volt türelme várni, de ha a helyzet úgy hozta, képes volt habozás nélkül cselekedni, a szirénhangokat távol tartani, a valódi szövetségeseket viszont felismerni, kormányzása során egyre több együttműködő partnerre talált Európától Amerikáig és Izraelig. Mindez együtt döntő mértékben járult hozzá a következő néhány évtized Nyugat-Európájának példátlan gazdasági és jóléti fellendüléséhez és a világrendszer változás terhei ellenére a világ civilizált részén továbbra is tartó, és a mégoly súlyos válsághelyzetből való kiút megtalálásához is reményt nyújtó béke korhoz.

Ezen a ponton a dél-tiroli Alcide de Gasperi, valamint a lotaringiai származású Robert Schuman nevét Adenauer legfontosabb partnereiként ismét meg kell említenünk. A már említett került közös víziót esetükben az azonos világnézeti és

35 Európa három említett alapítójának életműve csak néhány éve vált magyar nyelvű politikai életrajzban hozzáférhetővé. Vö.: M. Szebeni G. (2007), (2009), (2010).

sok tekintetben közelálló műveltségi alapokkal is ki kell egészítenünk, nem beszélve arról, hogy Adenauer másik két kollégája a német nyelvet és kultúrát is magas szinten ismerte, nemcsak származásuk, hanem ausztriai, illetve németországi egyetemi tanulmányaik alapján. Az sem teljesen mellékes körülmény, hogy, legalább is a kezdeteknél, az európai politika fókuszában a német kérdés állt. A három férfiút teljes életpályája predesztinálta arra, hogy jó hazafiként nemzetük érdekeit történelmi távlatokban, a napi kényszereken messze túltekintve európai dimenziókba legyenek képesek emelni és eredményesen képviselni.

A helyes világpolitikai helyzetfelismerés természetesen maga is érték alapú gondolkodásból fakadt, de a megoldásokhoz meg kellett találni a gyakorlati utat is. Példa nélküli feladattal kerültek szembe: a társadalmi berendezkedést, annak államhatalmi és területi struktúráit, a gazdaságirányítás rendjét, az állam és a piac viszonyát, általában az egyén, a politika és az állam kapcsolatát egyszerre kellett újradefiniálni. Németországban ráadásul az egyetemes emberi történet legsúlyosabb bűneinek terhével, állami szuverenitástól megfosztva, keleti részein új zsarnokságot hozó megszálló hatalom jelenlétében kellett a kivezető utat megtalálni.

Mindez, tudjuk, kontinensnyi méretekben mégis sikerült, és alig több mint fél évtized alatt. A kiinduló helyzetből nézve ez csak úgy lett volna elképzelhető, ha mint a mesében, egyszerre mindenki magába száll, a jó legyőzi a rosszat, az erkölcs az erkölcstelenséget és a világ, végre egyszer valóban gyökeresen megújul. Jellemző, pl. hogy Churchill, azon kevesek egyike, akik leghamarabb felismerték a háború kimenetelének tétjeit és az újjáépítés gigászi feladatairól is realiztikus vízióval rendelkeztek, 1945 májusában még úgy gondolta, hogy Németország szuverenitásának visszanyeréséhez legalább húsz évre lesz szükség,³⁶ ami értelemszerűen azt is jelentette, hogy az általa elképzelt és helyesnek tartott új rend ennél hamarabb, véleménye szerint, nemigen jöhetett volna létre.

Még nagyobb feladatnak bizonyult és bizonyul 1990 után az európai fejlődés fő vonalához való sok illúzióval is kísért visszacsatlakozás Kelet-Közép-Európában olyan, részben hasonló, de részben eltérő természetű tehertételek miatt, mint a magántulajdon társadalmi szerepének helyreállítása, a kooperációs képességek általános hiánya, és egyéb, akár a piacgazdaság, akár a demokrácia működését akadályozó mentalitásbeli problémák társadalmi struktúrákba beépült tartós fennmaradása. Nem csoda, hogy erre pl. Magyarországon két évtized, úgy tűnik, messze nem volt elegendő.

Ez a tapasztalat is azt látszik erősíteni, hogy a társadalom és a politika működési módjának fordulatszerű változása lehetséges bár, annak legalábbis egyik előfeltétele azonban a katartikus drámai szituáció, ami az 1989-90-ben bekövetkezett világtörténelmi fordulathoz vezető eseményeknek korántsem volt sajátja. A dráma persze önmagában nem elegendő, a szereplőknek a kivezető utat is fel kell ismerni, és az arra hivatottaknak, természetesen a politikusoknak, képesnek kell

lenniük arra, hogy ehhez a társadalom döntő hányadát meg is nyerjék. A második világháború apokaliptikus szcénája érzékennyé tette Európa népeit az ilyen típusú üzenetek befogadására. Az ezúttal hatalmas horderejűnek bizonyult üzenetek elvi alapjai – ez is közismert, de érdeménél sokkal kevesebb hangsúlyt kap – már régen készen álltak, a kapitalizmus ellentmondásaira válaszként a 19. század folyamán sokféle utat kereső keresztény szociális gondolkodást megtermékenyítő és koherens mederbe terelő, az 1891-ben XIII. Leó által kibocsátott *Rerum novarum* enciklikával elinduló, átfogó rendszerben megfogalmazott pápai szociális tanítások formájában. A szociális tanítás középpontjában a tulajdon társadalmi kötelezettségeinek és társadalmi meghatározottságának jog- és társadalomfilozófiai alapelve áll. Mindez a magántulajdon intézményének és rendelkezési szabadságának alapvető elismerését feltételezi – kapitalista piacgazdasági közegben a haszonmaximálás, a profit jogosságának elismerésével, de ezzel szembe azt a követelményt állítva, hogy a tulajdon használata nem irányulhat a közjó ellen, ellenkezőleg annak javára kell működjön. A *Rerum novarum* ennek szellemében az evangélium tanítására alapozva, de főképpen a természetjogra és Aquinói Szt. Tamásra hivatkozva a szocialista, kollektivistá álláspontok alapos kritikáját nyújtja, majd az Egyház az embert középpontba állító tanító és cselekvő részvételének kifejtését követően az állam elsődlegesen a közjót szolgáló és elősegítő feladatait veszi számba. Mindezek után a munkaadók és munkavállalók viszonyának elvi alapvetését adja, a munkaadók jogai mellett hangsúlyosan azok kötelességeire figyelmeztetve, és rámutatva a munkások keresztény elveken alapuló, azokat tiszteletben tartó önszerveződésének fontosságára a társadalmi igazságosság követelményének érvényre juttatása érdekében. A *Rerum novarum* megjelenésének negyvenedik évfordulóján, 1931-ben XI. Pius kiadta *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikáját, amelyben már a világgazdasági válság hatásainak ismeretében áttekintette XIII. Leó nevezetes körlevelének négy évtizedes tanulságait és néhány lényegi vonatkozásban továbbfejlesztette azt. Nagy horderejű eleme az új enciklikának az implicit módon már elődjénél is meglévő *szubszidiaritás* elvének kifejtése a következő szavakkal: „Amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt hatáskörükből kivonni és a közösségre bízni tilos; épp így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, azt egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség, és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének a felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni - szubszidiálni - köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha nem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat.”³⁷ Ezzel összefüggésben érdemes idézni II. János Pál *Centesimus annus* kezdetű enciklikáját is, amelyben a pápa ugyanezt az elvet némileg eltérő megközelítéssel így fogalmazza meg: „... egy magasabb szintű közösségnek nem szabad beavatkoznia egy alacsonyabb szintű közösség belső életébe, és nem szabad

37 XI. Pius (1931: 79. bekezdés 81. o.)

megfosztania illetékességétől, épp ellenkezőleg, szükségleteiben támogatnia és segítenie kell, hogy annak tevékenységét összehangolja a társadalmat alkotó más tényezőkkel a közös érdekében.”³⁸

Az enciklikák részletesebb elemzésébe nem mehetek bele, itt csupán azt kívánom leszögezni, hogy a bennük foglaltakat a második világháború végén színre lépő és az európai politikát kezdeményezően és meghatározóan alakító politikus nemzedék irányítói, és köztük is legfőképpen a már emlegetett triász tagjai szilárd alpnak és biztos útmutatásnak tekintették programjaik megalkotása és gyakorlati politikai működésük során. Utóbbiak mindhárman hívő katolikusok voltak, fiatalságuk helyszínei olyan régiókban találhatók, ahol a vallásszabadságot nem terhelték állami korlátozások, így az állam és egyház aktuális konfliktusai nem állították őket az egyházi hűség és a politika közti választás nehéz dilemmái elé. A Német Birodalomban az egyház szabadon működhetett és Robert Schuman működési területe, Elzász-Lotaringia, akkor a Birodalom része volt. Trentinóban De Gasperi szülőföldjén pedig nem volt érvényben a „non expedit” azaz a politikában való részvétel más olasz régiókat érintő tiltása. Sőt e vidék katolikus mozgalmi, amelyeknek De Gasperi is aktív résztvevője volt, ellentétben a Risorgimentóban létrejött olasz liberális monarchiával, a Szentszék oldalán küzdő más olasz katolikus törekvésekkel, a helyi klérus által is támogatva az etikai értékeket és szociális igazságosságot állították küzdelmeik középpontjába. A Rerum novarum ebben a közegben azonnal termékeny talajra talált és De Gasperi, a századfordulón még egyetemistaként, a benne kifejtett eszmék aktív propagálójává vált, később pedig a Quadragesimo anno szellemében is elkötelezetten kereste a társadalmi reform lehetséges útjait. Robert Schuman az első világháború végéig politikával nem foglalkozott, de aktívan részt vett szülőföldjén, Metzben a katolikusok karitatív és nevelési mozgalmaiban. 1919-ben a már Franciaországhoz visszakerült Elzász-Lotaringiában erőteljes egyházi ösztönzésre a talentumokról szóló példabeszédnek kit-kit küldetése felelősségére figyelmeztető felszólítására hallgatva, végül elvállalta a parlamenti képviselőiséget. Tehetsége és elmélyült széles körű tudása, politikusi és etikai teljesítménye predesztinálta később arra, hogy a második világháború utáni kivételes körülmények folytán a francia politika élvonalába emelkedve az európai politika egyik meghatározó szereplőjévé váljon.

Konrad Adenauer politikai pályáját kettétörte a náciizmus. 1933-ban bujdosásra kényszerült, ekkor régi iskolatársa, a Kölntől nem messzi Maria Laach középkori bencés kolostor apátja, Ildefons Herwegen néhány hónapra befogadta. A kényszerű pihenőt többek között a pápai szociális tanítások, a Rerum novarum és a Quadragesimo anno alapos tanulmányozására használta fel. E dokumentumok mély hatása a háború utáni német kereszténydemokrata párt megszervezésével kapcsolatos programalkotó tevékenységében világosan tükröződik. Meggyőzően

illusztrálja ezt első ezzel kapcsolatban fennmaradt kéziratos vázlata 1946 elejéről, melynek első része így szól:

„I. Egyén és állam

1. Az alapok keresztény etika és kultúra, az igazi demokrácia kell, hogy az államéletet hordozza és betöltse. A személy méltósága és elidegeníthetetlen jogai jelentik az államhatalom korlátait.

2. Jog a politikai és vallási szabadságra.

3. Igazságosság, azonos jog és jogbiztonság mindenkinek.

4. A család alapvető jelentőségének elismerése a nép és az állam szempontjából.

5. A nő tevékenységének elismerése és védelme otthon és a családban. Szabad tevékenység a nőnek a szakmai és közéletben.

6. A többségnek nincs erőszakos vagy korlátlan joga a kisebbség felett. A kisebbségnek is vannak jogai és kötelességei.”³⁹

Ezt a vázlatot Adenauer először a brit megszállási övezet CDU bizottsága előtt mutatta be 1946. január 22-én Herfordban, majd a következő hónapokban a többi megszállási zóna alakuló kereszténydemokrata pártszerveződései fokozatosan egységes formába öntött programjának integratív alapjává vált.⁴⁰

A válság, mint az újraértelmezés alkalmá

A három nagy politikus és fegyvertársaik életművének kibontakozását nem kísérhetjük tovább, de ha Adenauer most idézett programelveit összevetjük az Európai Unió Alapvető Jogok Chartája preambulumának néhány alapvető értékvallásával, azt láthatjuk, hogy legalább is a kinyilvánított elvek szintjén az alapítók útmutatása még ma is hivatkozási alap. „Szellemi és erkölcsi öröksége tudatában az Unió az emberi méltóság, szabadság, egyenlőség oszthatatlan egyetemes értékein alapul; a demokrácia elveire és a jog szabályaira támaszkodik. Az egyént állítja tevékenysége középpontjába az uniós polgárság intézményének létrehozásával, a szabadság, a biztonság és az igazságosság térségének a megteremtésével.”⁴¹ Igen, az idézett dokumentum, csakúgy, mint az ezt is magába foglaló Európai Alkotmány szerződés, „megfogalmaz és véd számos olyan értéket, amelyek a keresztény hagyományokban

39 Adenauer: Briefe (1983: 607. o. 3. jegyz.)

40 Uo., M. Szebeni G. (2010: 70. o.)

41 Európai Unió Alapjogi Chartája 2007

gyökereznek⁴² És ugyanez nagymértékben elmondható az irdatlan méretű normaanyagot tartalmazó európai tételes jogrendszeréről és jogalkalmazásról. Persze az ettől idegen elemek száma is egyre növekszik, kétségtelenül gyengítve ezzel az egész világnézeti és filozófiai koherenciáját. A feltűnő eltérés az alapítók és a ma még alapvetően keresztény karakterű európai jogrend, és az erre a jogrendre hivatkozó politikai gondolkodás között, az egészet konstituáló keresztény hagyomány vállalásának elmaradásából fakad. Közismert az is, hogy a 2004-re elkészült Európai Alkotmány szerződés is csak egy enigmatikus, általános utalást tartalmaz, amikor az Európai Unió létrejöttét deklaráló alapokmányt aláíró tagállamok erre felhatalmazott képviselői a preambulum első bekezdésében kijelentik: az okmány formába öntése során ösztönzést merítettek „Európa kulturális, vallási és humanista örökségéből, amelyből az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogai, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, valamint a jogállamiság egyetemes értékei kibontakoztak.”⁴³ A szövegezésért felelős Európai Konvent másfél éves működése során éppen a keresztény gyökerekre való utalás kérdése volt időnként nagy visszhangot kiváltó, de nagyobb részt kevésbé elmélyült viták tárgya. A megoldás elfogadásában természetesen a többségi elv érvényesült, de ez keveseket elégít ki és bizonyára sokakat nem is érdekel.

Az elmondottak alapján tehát a tanulmány címében feltett kérdésre nyugodtan igenlő választ adhatunk: annak a politizálásnak, amely feladatának a közügyek (*res publica*) szolgálatát látta, és tisztában volt küldetésének az egyetemes keresztény kultúra öröksége által közvetített és az embert embertársáért, kisebb vagy nagyobb közösségéért felszabadító cselekvésre hívó és ösztönző eszkatológikus alapjaival, nos, ennek a politizálásnak már jó ideje vége szakadt. Röviden úgy is kifejezhetjük: az európai politika keresztény szociális ihletettséggű korszakának néhány évtized elteltével valóban vége szakadt. Az ihlető hagyomány azonban tovább él. A kereszténység az ember természetével egylényegű, ezért lehetett eredményes humanizációs munkája mindenekelőtt Európában, és később a világ más részein, ez tette és teszi lehetővé az annyiszor szükséges erkölcsi megújulást és újrakezdést, és ez tette és teheti nyitottá az európai embert más kultúrák befogadására és az újra meg újra megcsúfolt tolerancia tényleges gyakorlására.

Joseph H. H. Weiler, a New York School of Law professzora, az európai jog kutatója, aki egyébként egy dél-afrikai rabbi fia, és bevallottan nem keresztény, 2003-ban egy nagyobb lélegzetű, azóta számos nyelvre, magyarra is lefordított hatásos esszét írt *Un' Europa Cristiana* címmel. Ebben a 2006-ban megjelent magyar kiadáshoz írt előszavában a témáról sok országban folytatott vitáinak legfőbb tanulságát abban foglalja össze, hogy az európai értékekről továbbra is gondolkodva, most már az alkotmány után, elsősorban azzal a hozzájárulással érdemes foglalkozni, amit „a

42 Mádl F. (2006: 15. o.) A témáról részletesebben Király M. (2005)

43 Európai Alkotmány 2004

kortárs katolikus tanítóhivatal nyújthat – különösen II. János Pál és a jelenlegi pápa által kialakított formájában (...).⁴⁴ Ezt teszi ő is írása kétharmadában az utóbbi évtizedek pápai enciklikáinak üzeneteit elemezve. Jobbat nehéz lenne ajánlani, lassan életünk minden szintjén válságjelenségeket produkáló korunkban, éppen ezért XVI. Benedek *Caritas in veritate* kezdetű, 2009-ben megjelent enciklikájának szavaival zárom gondolataimat: „A válságnak, megoldásmódjainak, valamint nem kevésbé a jövőben lehetséges új fejlődésnek a szempontjai egyre szorosabban összefüggenek egymással, kölcsönösen feltételezik egymást, ami egészségben való megértésüket igényli, valamint egy új, emberközpontú szintézist. A jelenlegi gazdasági helyzet összetettsége és súlyossága jogosan tölt el minket aggodalommal, azonban realista szemlélettel, bizalommal és reménnyel kell vállalnunk az új felelőségeket; erre hív annak a világnak a helyzete, amelynek mélységes kulturális megújulásra, valamint alapértékeinek újra-felfedezésére van szüksége, hogy azokra építhessen fel egy jobb jövőt. A válság arra kötelez, hogy újragondoljuk úttervünket, új szabályokat alkossunk a magunk számára, és új munkaformákat találjunk, hogy a pozitív reményekre összpontosítsunk, és vessük el a negatív dolgokat. Így a válság az újragondolás és újraértelmezés alkalmává válik. A jelenlegi nehézségeket ezzel az inkább bizalomteljes, mint szkeptikus szellemmel közelítjük meg alkalmas módon.”⁴⁵

Irodalom

2004 *Európai Alkotmány*

http://www.nefmi.gov.hu/letolt/EU_jogszabalyok/eu_alkotmany_szerzodes.pdf

2005 A művészettörténet professzionális kérdései, *Ars Hungarica* 2005/1.

2007 *Európai Unió Alapjogi Chartája*

<http://eur-lex.europa.eu/hu/treaties/dat/32007X1214/htm/C2007303HU.01000101.htm>

ANTALL, József

1994 *Antall József országgyűlési beszédei 1990-1991*, Atheneum Nyomda RT., Budapest

ALTHUSIUS, Johannes: http://de.wikipedia.org/wiki/Johannes_Althusius

XVI. BENEDEK

2009 *Caritas in veritate*, Szent István Társulat, Budapest

http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate_hu.html

GÖRTEMAKER, Manfred

2003 *A Német Szövetségi Köztársaság története az alapítástól napjainkig*, Korona Kiadó, Budapest

44 Weiler, J. H. H. (2006: 28. o.)

45 XVI. Benedek (2009: 21. bekezdés)

II. JÁNOS PÁL

- 1991 Centesimus annus, in: Tomka Miklós – Goják János (szerk.): *Centesimus annus* 531-585.
<http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=86>

KIRÁLY, Miklós

- 2005 *Európa keresztény gyökerei és az Alkotmány szerződés*, Budapest

KODOLÁNYI, Gyula

- 2007 Kultúra – Ma, tegnap, holnap. Posztmodern kultúra, töredékesség, disszonancia, in: *Magyarország ma és holnap. Esszék országunkról és a táguló világról*, Magyar Szemle Könyvek, Budapest

XIII. LEÓ

- 1891 Rerum novarum, in: Tomka Miklós – Goják János (szerk.): *Rerum novarum* 27-55.
<http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=125>

M. SZEKENI, Géza

- 2007 *Alcide De Gasperi. Egy kereszténydemokrata a 20. században*, Magyar Szemle Könyvek, Budapest
 2009 *Egy kereszténydemokrata az európai egységért. Robert Schuman*, Magyar Szemle Könyvek, Budapest
 2010 *Egy kereszténydemokrata az új Németországért. Konrad Adenauer*, Magyar Szemle Könyvek, Budapest

MÁDL, FERENC

- 2006 Felfedező utak egy keresztény Európához, in: Weiler, Joseph H. H.: *Keresztény Európa*, Szent István Társulat, Budapest

MENSING, Hans Peter (szerk.)

- 1984 Adenauer: Briefe 1945-1947, Siedler Verlag (Adenauer. Rhöndorfer Ausgabe)

XI. PIUS

- 1931 Quadragesimo anno, in: Tomka Miklós – Goják János (szerk.): Quadragesimo anno 57-103.
http://www.vatican.va/holy_father/pius_xi/encyclicals/documents/hf_pxi_enc_19310515_quadagesimo-anno_en.html

SAUERLÄNDER, Willibald

- 2005 A nyugdíjas székéből nézve. A művészettörténet professzionális kérdései, *Ars Hungarica* 2005/1. 9. (Eredeti megjelenés: Vom Stuhl des Pensionärs aus. *Kunstchronik* 2005/2. 52.)

TOMKA, Miklós – GOJÁK, János (szerk.)

- 1995 *Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*, Szent István Társulat, Budapest

WEILER, Joseph H. H.

- 2006 *Keresztény Európa*, Szent István Társulat, Budapest

Forrás

ALTHUSIUS, Johannes: http://de.wikipedia.org/wiki/Johannes_Althusius
 Subsidiaritát: <http://de.wikipedia.org/wiki/Subsidiarit%C3%A4t>